

ТАКТИЧНІ ПРИЙОМИ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ПРИМУШУВАННЯ ДО ВИКОНАННЯ ЧИ НЕВИКОНАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Стаття присвячена вивченню особливостей застосування тактичних прийомів у проведенні окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань та обставин, які є ключовими під час доведення факту вчинення цього виду злочину.

Ключові слова: слідчі (розшукові) дії, тактичні прийоми, слідчі ситуації, колекторські агенції (компанії), розслідування злочину, оперативно-розшукові заходи, цивільно-правові зобов'язання, організована злочинність, суб'єкти господарювання, злочини, пов'язані з виконанням чи невиконанням цивільно-правових зобов'язань, майнові зобов'язання, суб'єкти підприємництва, боржник, юридичні особи, примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, господарська діяльність.

Статья посвящена изучению особенностей применения тактических приемов при проведении отдельных следственных (розыскных) действий во время расследования принуждения к выполнению или невыполнению гражданско-правовых обязательств и обстоятельств, которые являются ключевыми во время доказательства факта совершения этого вида преступления.

Ключевые слова: следственные (розыскные) действия, тактические приемы, следственные ситуации, коллекторские агентства (компании), расследование преступления, оперативно-розыскные мероприятия, гражданско-правовые обязательства, организованная преступность, субъекты хозяйствования, преступления, связанные с выполнением или невыполнением гражданско-правовых обязательств, имущественные обязательства, субъекты предпринимательства, должник, юридические лица, принуждение к выполнению или невыполнению гражданско-правовых обязательств, хозяйственная деятельность.

The article is devoted to peculiarities of application of tactics while conducting a separate investigation (investigative) actions during the investigation, the enforcement or neglect civil obligations and circumstances that are the core of the proof of the fact of committing this type of crime.

Key words: investigative (search) actions, tactics, investigative situation, collection Agency (firms), crime investigation, operational-search actions, civil commitments, organized crime, businesses, crime associated with the performance or failure to meet civil obligations, property obligations, business entities, debtor, legal entity, enforcement or neglect civil obligations, business activity.

Вступ. Практика розслідування примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань вносить у цей процес свої особливості. У кожній конкретній ситуації, зважаючи на наявність доказової та оперативної інформації, треба виконувати дії, що дають змогу досягнути об'єктивної істини в розслідуванні [3, с. 121].

Теорія криміналістики та низка вчених-криміналістів визначають можливість і необхідність не тільки створення типових програм слідчих (розшукових) дій, а й визначення тактики проведення як окремих слідчих (розшукових) дій, так і їх сукупності, в тому числі під час проведення тактичних операцій. Наприклад, Л.В. Дергач виокремлює тактичні прийоми проведення окремих слідчих (розшукових) дій як криміналістичні методи подолання протидії розслідуванню вимагання, учинених організованими злочинними групами [3, с. 153–174]. Інші науковці розглядають тактику проведення окремих слідчих розшукових дій.

На нашу думку, для кожного з видів злочинів існують слідчі (розшукові) дії, що потребують більш детального вивчення, ніж на рівні створення програм розслідування, оскільки від ефективності

вирішення завдань, що постають під час їх проведення, залежить можливість доведення винуватості підозрюваних. Тому, розслідуючи примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, треба виокремлювати саме такі «ключові» слідчі (розшукові) дії та визначати організацію і тактику їх проведення.

Результати дослідження. У теорії криміналістики немає одностайної думки щодо чіткої класифікації слідчих (розшукових) дій та їх поєднань. Паралельно використовуються терміни «тактична операція», «комплекс слідчих дій та оперативно-розшукових заходів», «проведення низки слідчих (розшукових) дій, поєднаних однією метою» тощо. Дійсно, одна і та ж обставина може бути доведена у процесі проведення однієї слідчої (розшукової) дії, а може бути така ситуація, коли для доведення такої обставини потрібен буде цілий комплекс слідчих (розшукових) дій. Окрім того, в умовах дії чинного КПК України [6], коли з початку кримінального провадження оперативні працівники не мають права здійснювати оперативно-розшукові заходи, а можуть тільки виконувати доручення слідчого, вживати термін «комплекс слідчих дій та оперативно-розшукових заходів» недоцільно. Але під час виконання доручення слідчого оперативні працівники не тільки здійснюють слідчі (розшукові) дії (або негласні слідчі (розшукові) дії), але й проводять низку організаційних заходів, які є допоміжними, але необхідними.

З огляду на зазначене варто виокремити обставини, які є ключовими під час доведення факту вчинення примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань. Пропонуємо комплексну тактику їх фіксації в межах комплексу слідчих (розшукових, у тому числі негласних) дій. У разі залучення інших підрозділів Національної поліції (у тому числі й кримінальної поліції) до проведення, окрім слідчих (розшукових) дій, низки організаційних заходів (які об'єднані однією метою) ми також пропонуємо вживати термін «тактична операція».

Примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань – це злочин із формальним складом, тобто для доведення вини підозрюваного достатньо процесуально закріпленого факту майнової вимоги, що пов'язана з погрозами, але іноді в процесі розслідування виникають ситуації, які не дають змоги створити доказову базу для затримання злочинців (не вдається зафіксувати чи процесуально закріпити факт погроз, що виголошуються під час примушування; не відомі особи (або не встановлено їх місцезнаходження), які виголошували вимогу; не відоме місцезнаходження особи, яка викрадена та утримується як заручник; не вдалося встановити місцезнаходження матеріальних цінностей, що раніше отримали злочинці під час часткового виконання цивільно-правових зобов'язань, тощо). Але у будь-якому разі всі ці обставини повинні бути доведені лише після (або внаслідок) того, що існують цивільно-правові зобов'язання, до виконання (або невиконання) яких примушується особа. Цивільно-правові зобов'язання (як обставина, яка потребує доведення) вимагають вивчення, оскільки є основною відзнакою злочину, крім того, майнова вимога може бути виконана без передачі певного предмета (грошей або матеріальних цінностей), тому умовою доведення вини особи є можливість фіксації зв'язку між кредитором – цивільно-правовим зобов'язанням – майновою вимогою – погрозою – виконанням цивільно-правового зобов'язання. З огляду на зазначене ми пропонуємо комплекс слідчих (розшукових) дій, які спрямовані на фіксацію обставин, що свідчать про наявність і можливість виникнення цивільно-правового зобов'язання між потерпілим і злочинцем.

Тактичні прийоми під час здійснення окремих слідчих (розшукових) дій ми пропонуємо з урахуванням наукових розробок відомих вчених С.І. Ніколаюка [7], О.В. Печерського [8] та інших, результатів вивчення матеріалів кримінальних проваджень, опитування оперативних працівників і слідчих у процесі наукового дослідження цієї проблематики. Факт існування організованих злочинних угруповань (далі – ОЗУ) у зазначеному форматі доказывается шляхом проведення допитів членів групи різних категорій. Специфікою існування ОЗУ в такому форматі є те, що ознаки злочинних дій по-різному можуть виявлятися у суб'єктивному сприйнятті осіб, які працюють у колекторській компанії. Не всі вони беруть участь у злочинній діяльності, оскільки формально злочинними діями є виголошення погроз певного виду, а все інше може розглядатися як несумлінна господарська практика. Наприклад, для осіб зазначеної категорії (що можуть бути невідомими з фактами конкретної справи, яку веде колекторська компанія) слідчий планує допит для фіксації обставин (і відповідних питань), таких як чи мало місце укладення угоди; угода (договір) якого виду виконана (не виконана); що є предметом такої угоди (договору); які права та обов'язки сторін передбачені такою угодою; чи передбачені в такій угоді способи забезпечення виконання зобов'язань і якщо передбачені, то які; які основні та додаткові умови угоди; чи дотримано формальних умов, що були запропоновані до укладення угоди (в результаті якої виникли цивільно-правові зобов'язання); чи дійсно цивільно-правові зобов'язання виконані потерпілим усупереч його волі; чи дійсно зазначені зобов'язання виконані на умовах, неприйнятних чи не вигідних для потерпілого; які юридичні наслідки виконання (невиконання) зобов'язань; які способи впливу на волю потерпілого застосовувалися перед виконанням зобов'язань; яким погрозам і в якій формі піддавався потерпілий; що свідчить про реальність погроз, яким піддавався потерпілий; яка шкода заподіяна потерпілому; особи, які здійснювали примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань. Метою допиту цієї категорії осіб є отримання відомостей про злочинну діяльність

ОЗУ, які полягають у фіксації обставин примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань; потерпілих від злочинів; місця, часу і способів учинення конкретних злочинних дій; осіб, які безпосередньо виголошували майнову вимогу; кількості злочинів (або окремих епізодів); інших злочинів, які вчинювалися для досягнення злочинної мети – виконання майнової вимоги; причин та умов, які сприяли вчиненню злочинів. Однією з основних обставин, що підлягають встановленню під час допиту цієї категорії осіб, є легітимність їхніх дій у частині їх функціонування як сторони цивільно-правових зобов'язань (кредитор). За договором факторингу (фінансування під відступ права грошової вимоги) одна сторона (фактор) передає або зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження іншої (клієнта) за плату, а клієнт відступає або зобов'язується відступити факторові своє право грошової вимоги до третьої особи (боржника) (ст. 1077 ЦК України). Згідно з ч. 1 ст. 1080 ЦК України [10] договір факторингу є дійсним незалежно від того, чи уклали клієнт і боржник домовленість про заборону відступу або обмеження права грошової вимоги [4]. Але факторинг і колекторські послуги не є ідентичним процесом як у теорії, так і в практичному застосуванні, оскільки фінансова установа повинна надавати не одну фінансову послугу (що вважається такою). Здійснення колекторської діяльності передбачає передачу, наприклад, банками цим організаціям права вимоги на користь банків виконання боржниками зобов'язань за кредитними договорами. За такими договорами банки фактично продають борги позичальників іншим особам, і цю практику українські суди вважають цілком законною [9, с. 308]. Але всі ці обставини повинні бути чітко підтверджені у відповідних угодах між стороною у цивільно-правовому зобов'язанні (кредитором) і колекторською компанією (що фіксується шляхом огляду документів і допиту осіб, які в них фігурують).

Під час допиту осіб, які виголошували вимогу, що пов'язана з погрозами (і є підстави думати про наявність їхнього суб'єктивного ставлення до своїх дій як до злочину), слідчий планує допит з метою фіксації таких обставин (і відповідних питань), як взаємовідносини групи з іншими групами, встановлення рівня обізнаності членів групи з тактикою розслідування; виявлення можливої протидії з боку корумпованих представників державних органів влади. У результаті допиту цієї категорії осіб необхідно отримати відповіді на такі питання, як специфічне середовище функціонування груп, що спеціалізуються на примушуванні до виконання майнових зобов'язань (ієрархія групи в кримінальному середовищі); наявність зв'язків із працівниками правоохоронних органів; наявність корумпованих зв'язків із представниками державних органів влади, наявність спроб легалізувати свою діяльність шляхом створення суб'єктів господарювання (або використання вже наявних), легальна діяльність яких полягає у наданні юридичних, охоронних, колекторських послуг; формування групи на основі професійної діяльності (наприклад, банківська служба безпеки).

Допитуючи осіб, які брали участь у всіх етапах злочинної діяльності (починаючи зі створення цивільно-правових зобов'язань і до отримання предмета цивільно-правових зобов'язань) і були затримані в результаті тактичної операції, слідчий з метою фіксації планує з'ясувати такі обставини, як вчинення хоч би одного злочину за попередньою змовою групою осіб, які об'єдналися для вчинення цього злочину, організованою групою (або злочин є складником діяльності злочинної організації); дії членів ОЗУ (чи завчасно (за кілька днів, годин, хвилин) ці особи домовилися про виконання певних дій із примушування); чи є учасники групи співвиконавцями (разом погрожували, примушували, вчинювали насильство, знищували майно тощо) або групі характерний розподіл ролей; наявність лідера та наближених до нього осіб; ієрархія, структура групи (особлива увага приділяється взаємовідносинам, на яких засновано членство в групі – службова діяльність, матеріальна залежність, компрометуючі матеріали, родинні зв'язки); наявність інших членів групи, їхні психологічні характеристики; роль кожного під час учинення злочинів; стійкість групи (на предмет виявлення осіб, які за різних мотивів намагаються уникнути членства в групі або у вчинюваних групою злочинах); наявність внутрішньогрупових конфліктів, причини їх виникнення, наявність осіб із близького оточення членів групи, від яких можна отримати інформацію; озброєність членів групи, наявність автотранспортних та інших технічних засобів, спеціалізація злочинної групи (винятково на примушуванні до виконання цивільно-правових зобов'язань, вимаганнях, протидії законній господарській діяльності, самоправстві або інших видах злочинів).

Під час наукового дослідження особливостей розслідування цього виду злочину ми встановили, що тактичними прийомами під час проведення допитів осіб, які є причетними до досліджуваного виду злочинів, можуть бути визначення послідовності допитів (від «слабкої» ланки до більш «сильної»); одночасний допит осіб, які брали участь в одному епізоді вчинення злочину; попереднє програмування (планування) допитів; підтвердження (непідтвердження) показань допитуваного оглядом документів; застосування аудіо– та відеозапису під час допиту; пред'явлення на допиті разом з іншими доказами показань співучасника, який дав правдиві показання (що, як правило, є тим вирішальним моментом у боротьбі мотивів допитуваного, що доводить його до висновку про необхідність давання правдивих свідчень [1, с. 53]; перехресний допит; сповільнений темп допиту; інерція; створення напруги; зняття напруги; інформаційний вакуум; комунікативний вакуум; припинення неправди; створення помилкового уявлення про обсяг обізнаності слідчого [3, с. 160].

Тактичним прийомом фіксації участі осіб у різних епізодах злочинної діяльності є використання таблиці-шахматки, яка надає значну допомогу у збиранні фактичних даних, для аналізу діяльності злочинців за епізодами, а також розподілу отриманого майна – за певних умов це дасть змогу виділити ядро злочинної групи, виявити взаємини в групі, деякі зв'язки між її учасниками.

Однією з найбільш інформативних слідчих (розшукових) дій є допит потерпілого, оскільки саме від його суб'єктивного сприйняття та поведінки залежить можливість кваліфікації дій осіб за ст. 355 КК України [5]. Науковці ретельно досліджували тактику допиту потерпілого, тому ми визначаємо лише особливості допиту потерпілого саме в кримінальних провадженнях такої категорії. Інформація, що отримана від потерпілих, набуває важливого значення, оскільки в кримінальних провадженнях цієї категорії свідки та очевидці, як правило, або відсутні, або мало поінформовані про обставини злочину. Інакше кажучи, особи є очевидцями певних подій (наприклад, укладення угоди), але не можуть визначити їх кримінальну сутність, оскільки присутні в одному з епізодів (які в підсумку складають злочин), тому тільки потерпілий (або близькі йому особи) мають повне уявлення про перебіг подій у процесі вчинення злочину і можуть надати відповідні свідчення [2, с. 221].

Висновки. Таким чином, розглянуті нами слідчі (розшукові) дії спрямовані на фіксацію обставин економічної сторони угоди, причини укладення тощо та фіксацію обставин «насиленницької» сторони (погроза насильством, його реальність, факт учинення насильницьких дій тощо) у їх поєднанні – вчинення саме примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань, а не вимагання; вчинення примушування безпосередньо кредитором або третіми особами «на замовлення» (виконавцем злочину є ОЗУ загальнокримінальної спрямованості або ОЗУ, що маскується під колекторську агенцію).

Список використаних джерел:

1. Быков В.М. Особенности расследования групповых преступлений / Быков В.М. – Ташкент, 1980. – 60 с.
2. Бевзенко С.Г. Перевірка первинної оперативної інформації про злочини, пов'язані з протидією законній господарській діяльності /С.Г. Бевзенко // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2011. – № 4. – С. 219–226.
3. Дергач Л.В. Розслідування вимагань, вчинених організованими злочинними групами, в сучасних умовах : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Л.В. Дергач. – К., 2010. –224 с.
4. Збирачі поза законом, або декілька слів про колекторський рекет [Електронний ресурс] // Право Собственности. – 2009. – 26 вересня. – С. 6.
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10, 11–12, 13. – Ст. 88.
7. Ніколаюк С.І. Характеристика злочинної діяльності організованих груп вимагателів / С.І. Ніколаюк // Організаційно-тактичні основи боротьби з організованою злочинністю: додаток до Вісника ЛІВС МВС України. – Луганськ, 1999. – № 1. – С. 69–80.
8. Печерський О.В. Особливості кваліфікації дій організатора злочину при примушуванні до виконання цивільно-правових зобов'язань, що вчинюється злочинною групою /О.В. Печерський //Сучасний стан та перспективи розвитку оперативно-розшукової діяльності в умовах євроінтеграції : матеріали круглого столу (Кіровоград, 27 листопада 2009 р.). – Кіровоград : КЮІ ХНУВС, 2009. – С. 39–40.
9. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5.
10. Цивільний кодекс України. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2003. – 856 с.